

CONTEXTUELE LEERLINGBEGELEIDING

Door: Jan Ruigrok, KPC Groep
Uit: Handboek Leerlingbegeleiding

0 Inleiding

Dit artikel belicht de theorie van de contextuele leerlingbegeleiding en bespreekt de consequenties die hieruit voortkomen bij het begeleiden van leerlingen in de meest brede zin. Eén daarvan is dat een belangrijke begeleidingsvaardigheid de meerzijdige partijdigheid is, hetgeen betekent dat de begeleider in zijn handelen de belangen van alle betrokkenen meeweegt, waaronder in belangrijke mate die van de ouders van de leerling.

De grondlegger van de contextuele theorie is Ivan Boszormenyi-Nagy. Zijn denken wordt gekenmerkt door twee belangrijke elementen. Geboren in Hongarije in 1920, woonde en werkte Nagy sinds 1950 in de Verenigde Staten, waar hij in 2007 overleed. Familiebanden zijn in zijn werk een van de belangrijkste thema's. Afkomstig uit een familie van juristen, komen in zijn werk ook veel juridische en boekhoudkundige termen voor. Aanvankelijk is het wettelijk om hiermee te werken, zeker omdat ze losgemaakt moeten worden uit hun oorspronkelijke kaders. Wanneer dit gebeurt, bieden ze een werkzame steun bij begeleiding van leerlingen, waarbij ook recht wordt gedaan aan hun context: hun ouders, broers en zussen, vrienden, leraren en allen die voor hen belangrijk zijn.

1 De balans van geven en ontvangen

Eén van de 'boekhoudkundige instrumenten' waarmee Nagy werkt, is de balans. Uitgangspunt is dat goede en gezonde relaties bestaan bij een evenwicht van wat mensen binnen die relatie geven en ontvangen. Het klinkt logisch dat wanneer je in een relatie heel veel geeft en investeert en daar niets voor terugkrijgt, dit een onbehaaglijk gevoel geeft. Het gaat hierbij niet direct om het materiële, maar veel eerder om erkenning: je wilt dat wat je doet, gezien wordt. Wanneer je veel investeert in een relatie en je krijgt er weinig voor terug, kun je daar op verschillende manieren mee omgaan.

Je kunt vragen om erkenning: een leerling die haar huiswerk terugkrijgt met de opmerking dat het 'een mager zesje is geworden', roept boos: 'Maar weet u wel hoeveel tijd ik er aan besteed heb?'

Je kunt vragen om materiële erkenning: leraar De Jong vervult al enkele jaren een coördinerende taak en zegt tegen de directie dat hij die alleen blijft uitvoeren wanneer hij van schaal 11 naar schaal 12 gaat.

Soms besluiten mensen om minder te investeren: na jarenlang schoolavonden en -reizen georganiseerd te hebben, besluit leraar Fransen zich te beperken tot wat hij noemt 'mijn kerntaken'.

Wanneer we kijken naar de leeftijd tussen de 12 en 16 jaar, hebben we wel eens de neiging om te denken dat jongeren in die periode weinig geven. Ze worden eerder als lastig en moeilijk ervaren. 'Pubergedrag' is eerder een negatieve kwalificatie dan een compliment. Eén van de

lastigste zaken voor veel pubers is niet dat ze niet kunnen of willen geven aan anderen, maar dat hun geven niet gezien wordt, of wordt uitgelegd als lastig, rebels of lui gedrag.

Wanneer iemand aan anderen geeft en daar geen passende erkenning voor krijgt, wordt de balans tussen geven en ontvangen verstoord. In de contextuele begeleiding spreken we van onrecht, weer zo'n juridische term. Een onbalans kan leiden tot destructief gedrag dat zich kan richten tegen onschuldige derden, de maatschappij of tegen degene die het onrecht is aangedaan zelf, in het uiterste geval door suicide.

Chantal praat veel met haar vriendin Leonie, die in een ernstige persoonlijke crisis zit. Urenlang zitten de twee vriendinnen te chatten en te telefoneren. Het laatste telefoontje sluit Chantal af met de woorden: 'Wat ben ik gelukkig dat ik een vriendin als jij heb; je bent een kanjer. Dikke zoen!' 's Nachts ligt Chantal wakker van alles wat Leonie haar heeft verteld. Op school merkt een leraar op, wanneer ze haar huiswerk niet in orde heeft, dat ze met de dag luier wordt.

Contextueel gezien doet de leraar Chantal hiermee onrecht aan. Daarbij laat dit voorbeeld in zijn eenvoud zien hoe moeilijk het vaak is met verschillende balansen te werken: door veel te geven aan Leonie, is Chantal minder in staat te geven in andere relaties. Dat geldt niet alleen voor Chantal: een leraar die veel investeert in school, is die tijd minder thuis beschikbaar en doet daarmee wellicht zijn huisgenoten onrecht aan.

Het is onmogelijk om op te groeien, volwassen te worden, zonder verstoring van de balans van geven en ontvangen, zonder dat je onrecht wordt aangedaan. Wel is het zo dat sommige mensen meer onrecht over zich heen krijgen dan anderen.

Hierboven keken we naar een verstoring van de balans wanneer iemand geeft en daar geen passende erkenning voor krijgt. Die verstoring noemen we 'onrecht'. Onrecht kan ook ontstaan wanneer mensen teveel moeten ontvangen en daar niet voldoende voor terug kunnen geven. 'Voldoende geven', noemen we in dit kader ook wel 'passend geven': geven op een manier waarmee je de ander geen onrecht aandoet. Oppervlakkig gezien lijkt het misschien leuker te ontvangen dan te geven, maar de praktijk is anders. Een buurman die je gras maait, bereid is je auto te wassen, al zijn gereedschap aan je uitleent en je eens per maand te eten vraagt, maar die niet bereid is ook maar iets van jou te ontvangen, zal waarschijnlijk vrij snel alle nekharen overeind doen staan. Contextueel gesproken zet de buurman je in de schuld. Als je teveel van anderen moet ontvangen, kun je daaronder bezwijken. Of het kan zich uiten in 'destructief' of zo we het noemen willen 'lastig' gedrag.

Foppe is een slechthorende leerling. Op school wordt hij bijgestaan door een doventolk en zijn er veel voorzieningen voor hem getroffen. Zijn moeder heeft een enorme inzet en zorgt ervoor dat Foppe niets tekort komt: ze heeft contact met de mentor, een schoolleider en allerlei instanties. Wanneer de zaken niet voldoende geregeld zijn, doet zij haar beklag bij de gemeentelijke ombudsman. Soms wordt het Foppe wat te veel: 'Mijn moeder is hulpzuchtig', verzucht hij op een dag.

Foppe ervaart een verstoring van de balans van geven en ontvangen doordat hij te veel moet ontvangen. Terwijl moeder alles in het werk stelt voor haar zoon, ervaart die het op sommige momenten als onrecht.

Boeiende termen in dit kader zijn 'probleemleerling' of 'zorgleerling'. Een etikettering als deze kan een effectieve manier zijn om een leerling onrecht aan te doen: het lijkt er op dat een leerling niet in staat is voldoende aan zijn omgeving te geven. (Je zult maar tijdens het jaarlijkse functioneringsgesprek te horen krijgen dat je in de categorie 'probleemleraren' valt . . .) Wanneer een leerling een etiket als dit krijgt, is het gevolg vaak en bijna even vaak met de beste bedoelingen, dat de school extra gaat investeren in de leerling. Bijvoorbeeld door remedial teaching, lessen sociale vaardigheden, begeleidingsgesprekken, gesprekken met de ouders, externe hulpverlening en ga zo maar door. En wanneer al die hulp niet baat, is de valkuil dat de school denkt, er moet nog meer bij . . . Wie kijkt naar de balans van geven en ontvangen, ziet het risico: hoe meer de leerling ontvangt, hoe meer de balans verstoord wordt, hoe meer hij gevoelsmatig in de schuld komt te staan. Iedereen die investeert in leerlingen moet zich er volgens Nagy van bewust zijn dat hij de ethische plicht heeft op passende wijze van hen te ontvangen.

De term 'zelfvalidatie' of 'zelfwaardering' helpt dit te verduidelijken. Zelfvalidatie geeft je bestaansrecht: 'Ik ben het waard om op deze aardbol rond te lopen, ik voeg er iets aan toe.' Zelfvalidatie bereik je door passend te geven aan anderen. Wanneer je er alleen maar bent om te ontvangen, dan doe je er voor je gevoel niet zo veel toe. Of zoals de Franse filosoof De Levinas zegt: 'Ik word in het aangezicht van anderen.'

Leerlingen geven op uiteenlopende manier aan hun omgeving, hun vrienden, docenten, ouders. Chantal geeft door een open oor voor Leonie te hebben. En wanneer Leonie Chantal bedankt voor haar vriendschap, geeft zij daarmee aan Chantal. Op hun balans is sprake van een wederzijds geven en ontvangen. Ook Foppe geeft aan zijn moeder: door haar hulp te ontvangen, stelt hij haar in staat haar zorgende taak uit te voeren. Echter, Foppe lijkt de grens te overschrijden van wat we 'passend geven' noemen.

Heel veel leerlingen merken dat zij aan hun ouders en hun omgeving geven door te zijn wie ze zijn: een leraar die uitstraalt plezier in zijn werk te hebben, zegt daarmee indirect tegen zijn leerlingen: 'Ik vind het leuk dat jullie bestaan, daarmee geven jullie mij levensvreugd.' Hij geeft daarmee de leerlingen op een directe wijze bestaansrecht en werkt aan hun zelfvalidatie.

Voordat we kijken naar verschillende soorten relaties die we onderscheiden, volgen wat kernpunten op een rij.

- 1 Relaties zijn gezond wanneer er een evenwicht bestaat tussen wat je in die relatie geeft en ontvangt.
- 2 Wie in een relatie teveel moet geven, óf teveel moet ontvangen, wordt onrecht aangedaan: onrecht is een verstoring van de balans van geven en ontvangen.
- 3 Erkenning voor wat je geeft en voor wie je bent, is een van de belangrijkste zaken die je kunt ontvangen.
- 4 Zelfvalidatie of zelfwaardering bouw je op door op passende manier aan anderen te geven en daar erkenning voor te ontvangen.
- 5 Hieruit volgt: docenten en begeleiders moeten in staat en bereid zijn op passende manier aan leerlingen te geven en van hen te ontvangen.
- 6 En hoewel niet wetenschappelijk onderbouwd, durf ik hier op grond van ervaring aan toe te voegen dat erkenning voor het geven van kinderen een vaak onderschatte begeleiderkwaliteit is.

2 Twee soorten relaties

Dit artikel gaat over de balans van geven en ontvangen in relaties. Hiervoor keken we naar de balans van geven en ontvangen. Nu richten we het vizier op twee soorten relaties die contextuele theorie onderscheidt: horizontale en verticale.

2.1 Horizontale relaties

Horizontale relaties zijn die waar je min of meer voor hebt gekozen. Die met vrienden, je partner, je collega's, je leerlingen, hun ouders. Uiteraard heb je niet direct gekozen voor de relatie met ouders die je op ouderavonden ontmoet; indirect deed je dat wel toen je voor dit beroep, voor deze werkring koos. Op het moment dat je mensen ontmoet, komt de balans van geven en ontvangen in beweging: je begint vanuit het niets en er worden gewichten op de schaal gelegd. Soms is het minimaal wat er op de schaal ligt, maar naar mate je langer met iemand werkt, komt de balans in beweging.

Ik heb een perfecte, evenwichtige relatie met de beheerder van de fietsenstalling: ik betaal; hij bewaakt de fiets en we zeggen elkaar vriendelijk goedendag. Zo gaat het al jaren, totdat ik op een ochtend mijn spinbinder los over de bagagedrager laat hangen, die vervolgens hopeloos vast draait in mijn achterwiel. Wanneer ik 's avonds terugkom, blijkt dat de beheerder met alle geduld mijn fiets weer in fatsoen heeft gebracht, zodat ik 's avonds zonder vertraging achter de aardappels zit. Op dat moment 'sta ik in de schuld' en 'los' ik die 'af' bijvoorbeeld door wat meer een praatje met de man te maken.

In horizontale relaties spreken we van 'verworven loyaliteit'. We bedoelen daarmee dat mensen door voor elkaar iets te betekenen, zij wederzijds vertrouwen en wederzijdse verwachtingen opbouwen. Dit wederzijdse vertrouwen en deze verwachtingen noemen we loyaliteiten.

Loyaliteit kun je omschrijven als trouw en betrouwbaar zijn, voor elkaar opkomen. Het gaat om het opbouwen van wederzijdse verdiensten en verplichtingen. Uiteraard niet juridisch, zelfs niet moreel, maar eerder op ethisch en gevoelsmatig niveau.

Behalve door verworven loyaliteit kenmerken horizontale relaties zich door het feit dat je ze kunt verbreken. Een collega kan veranderen in een ex-collega, een partner in een ex-partner, een leerling in een ex-leerling.

2.2 Verticale relaties

Voor verticale relaties geldt dat niet Zij kenmerken zich door bloedbanden en een ouder kun je niet veranderen in een ex-ouder; een kind niet in een ex-kind. We noemen de relaties tussen kinderen en (groot)ouders verticaal, omdat ze door generaties heen lopen. Hier is geen sprake van verworven, maar van existentiële loyaliteit. Existentieel, omdat een kind zijn bestaan, zijn existentie, te danken heeft aan zijn ouders. Dit betekent dat er in verticale relaties sprake is van een existentiële onbalans: een kind heeft het belangrijkste dat hij bezit, zijn bestaan, te danken aan zijn ouders en staat daarmee gevoelsmatig bij zijn ouders in de schuld. Voor de meeste kinderen komt daarbij dat zij in hun leven zoveel liefde aandacht en zorg krijgen van hun ouders dat de onbalans als het ware nog groter wordt.

Een belangrijk uitgangspunt in de contextuele theorie is dan ook de behoefte die kinderen hebben om te geven aan hun ouders. Sterker nog: kinderen hebben het recht om te geven aan hun ouders en wanneer zij hiertoe niet in staat worden gesteld, is de kans zeer groot dat zij in hun groei worden geremd. Het niet mogen of kunnen geven is een vorm van onrecht.

We merkten het al op: veel kinderen merken dat zij geven aan hun ouders louter doordat zij bestaan, zij worden onvoorwaardelijk geaccepteerd. 'Eén van de mooiste momenten in mijn leven was toen ik jouw eerste schopje in mijn buik voelde', zegt een moeder tegen haar zoon. Een vader koopt ieder seizoen een seizoenskaart voor hem en zijn dochter voor hun favoriete voetbalclub; de zondagen zijn voor hen; daar komt niemand tussen.

Daarnaast leren kinderen in interactie met hun ouders op hun eigen, unieke manier te werken aan een evenwichtige balans. Sommigen doen dat door met goede resultaten uit school te komen; anderen door oog te hebben voor wat de ander nodig heeft wanneer het tegenzit. Sommige kinderen nemen in een gezin de rol van bliksemafleider of zondebok op zich: ze roepen als het ware de ellende over zich af, waardoor anderen beter kunnen functioneren. En zoals we zagen, sommige kinderen geven aan hun ouders door van hen te vragen.

Wanneer hij 's avonds van zwemmen thuiskomt, fietst Jan langs het raam van zijn vader die rond die tijd achter de computer zit. 'Pááááp', roept hij steevast, hetgeen voor pa een teken is om twee borden Brintapap klaar te maken. Enkele minuten later zitten de twee mannen te genieten van een bord dampende pap.

Door aan hem te vragen, stelt Jan zijn vader in staat zijn vaderschap uit te oefenen en daar van te genieten: hij geeft aan pa door te ontvangen. Ook Foppe, die we eerder tegenkwamen, geeft aan zijn moeder door van haar te ontvangen.

Naast de existentiële onbalans geldt voor verticale relaties dus ook dat ze onverbreekbaar zijn. Zelfs de dood is hiertoe niet in staat. Onderzoek onder jongeren met een verlieservaring toont aan dat een van de belangrijkste elementen bij rouwverwerking is, het een plek geven van de overledene in je huidige bestaan.ⁱ

3 Erkenning en gepast geven

In verticale relaties geldt het belang van erkenning sterker dan in horizontale. Wanneer die ontbreekt, bestaat de kans dat mensen hardnekkig blijven zoeken, vaak in horizontale relaties.

Lerare Jessica Landman loopt er op haar werk steeds tegenaan dat ze niet serieus genomen wordt. Soms kan ze om de kleinste zaken woedend worden. In supervisiegesprekken vertelt ze dat zij als jongste kind in haar gezin vaak buiten belangrijke gezinszaken werd gehouden, waar haar oudere zussen wel bij werden betrokken. Uiteraard met de beste bedoelingen van haar ouders die hun jongste dochter niet onnodig wilden belasten. Haar roep om serieus genomen te worden werd thuis niet gehoord en klinkt nu door in de lerarenkamer en in de klas op een soms voor haarzelf en anderen moeilijk te begrijpen manier. Na enkele gesprekken met haar ouders en zussen over haar jeugd waarin allen hun perspectief verwoordden, is de behoefte aan erkenning om op het werk serieus genomen te worden vrijwel weg. Omdat Jessica op het verticale niveau erkenning kreeg, vervalt voor haar de behoefte die op het horizontale vlak te zoeken. De grote kracht van Jessica was dat zij als kind, haar ouders goed erkenning kon geven voor het feit dat ze niet overal bij betrokken werd.

De rol van de supervisor is in deze situatie dezelfde als die een mentor kan hebben: zij werkte verbindend. Ze erkende op de eerste plaats de pijn die Jessica's ouders hadden veroorzaakt, maar daarnaast erkende zij ook de ouders in hun zorg voor hun dochter.

4 Loyaliteitsconflicten

Soms is het moeilijk recht te doen aan loyaliteiten. Hoe lastig is het niet wanneer een woedende ouder over een collega van jou als begeleider komt klagen. Zeker wanneer je je de woede van ouder kan voorstellen. Op zulke momenten dreigen loyaliteitsconflicten. Het voorbeeld waar we het hier over hebben, is een loyaliteitsconflict op horizontaal niveau: je hebt zowel met je leerling, zijn ouder als met je collega een horizontale relatie.

Soms moet een leerling kiezen tussen de loyaliteit met zijn ouders en bijvoorbeeld die met een begeleider of leerkracht. Verticale loyaliteit botst dan met horizontale. Als begeleider kun je er vanuit gaan dat (op den duur) de leerling, wanneer hij moet kiezen, de verticale loyaliteit voorrang zal geven. Wanneer de onbalans in de verticale lijn sterker is, is de kans groter dat een kind recht wil doen aan de relaties met zijn ouders. Wanneer bijvoorbeeld de begeleider van een leerling die thuis wordt mishandeld, zich sterk afzet tegen de ouders, zal de kans groot zijn dat de begeleiding stroef verloopt of zelfs door het kind onmogelijk wordt gemaakt.

Loyaliteitsconflicten zitten vaak in kleine zaken, maar kunnen grote invloed hebben.

Shamira leert thuis dat bescheidenheid, conflictvermijding en het in hun waarde laten van anderen belangrijke waarden zijn. Bert Sprong, haar leraar Nederlands, staat bekend als iemand met een enorme grote mond en een klein hartje. Voor hem is assertiviteit, voor jezelf opkomen en elkaar netjes de waarheid zeggen belangrijk. Hij leerde van zijn vader die in de Amsterdamse Jordaan opgroeide in een gezin met zeven kinderen en een alleenstaande moeder, dat die waarden een overlevings-strategie zijn. Wanneer hij de waarden die Shamira van huis meekrijgt zou afkeuren en de zijne er tegenover zou zetten, brengt hij haar daarmee in een loyaliteitsconflict en wordt de kans dat Shamira assertiviteit leert klein.

Bert werkt anders: 'Shamira', zegt hij, 'ik vind dat zo knap, de manier waarop jij altijd en rustig jezelf blijft en ook altijd aardig bent tegen anderen. Daar kan ik daar nog wat van leren. En dat doe ik eerlijk gezegd ook. Maar ik vind ook belangrijk dat je verschillende eigenschappen kunt combineren: soms is het handig bescheiden te zijn, soms om assertief te zijn. Wat vind jij ervan om eens te kijken wat we van elkaar kunnen leren?'

Bert geeft Shamira erkenning voor wat zij van huis meeneemt. Sterker nog: hij vraagt haar dit in de klas een plek te geven. Daarmee zet hij haar in een gevende positie: ik kan leren van jouw bescheidenheid. Omdat hij Shamira erkenning kan geven voor haar waarden en uitnodigt daar assertiviteit naast te zetten is de kans op slagen veel groter. In die situatie kan Shamira loyaal blijven aan haar ouders en draagt Bert bij aan haar zelfvalidatie. En om de cirkel rond te maken: Bert blijft ook loyaal aan zijn ouders.

5 Consequenties voor de begeleiding

Uit het bovenstaande volgen enkele belangrijke consequenties voor begeleiding.

Eén daarvan is dat werkelijke en langdurige gedragsveranderingen bij kinderen alleen tot stand komen wanneer kinderen zich hierin gelegitimeerd voelen door hun ouders. Trainingen 'Omgaan met faalangst' of 'Sociale vaardigheden' hebben contextueel gezien geen zin wanneer ouders zich hier niet uitgesproken achter stellen. Wanneer de begeleider toestemming vraagt aan de ouder om hun kind te mogen begeleiden, stelt hij zich dan ook niet op als expert die een deel van de opvoeding van de ouder overneemt, maar is hij iemand die aan de ouders vraagt hen behulpzaam te mogen zijn bij hun opvoedkundige taak.

Een andere consequentie is dat meerzijdige partijdigheid een van de belangrijkste begeleidingsvaardigheden is. We bedoelen hiermee dat de begeleider zich niet opstelt als steun voor de leerling alleen, maar als steun voor ieder in de context van de leerling. Wanneer de begeleider partij kiest, mensen verwerpt of negeert, is de kans groot dat hij de leerling in een loyaliteitsconflict brengt en kwijtraakt.

Er zijn veel manieren waarop een begeleider meerzijdig partijdig kan zijn. Belangrijk is dat de begeleider zich impliciet of expliciet bewust is van de opvoedingsverantwoordelijkheid van de ouders. Uiteraard moet hij als vertegenwoordiger van de school ook zijn eigen verantwoordelijkheden nemen, maar hoe een kind uiteindelijk opgroeit van kind tot volwassenen is de verantwoordelijkheid van de ouder.

Daarnaast zal een contextueel begeleider ook altijd op zoek gaan naar hulpbronnen voor de leerling buiten zichzelf. Vaak is een begeleider als vertegenwoordiger van de school niet de ideale begeleider (de vuile was hangen we niet buiten). Leerlingen zijn vaak goed in staat al dan niet met hulp hun begeleider te zoeken naar steun van mensen die minder bedreigend zijn voor bijvoorbeeld hun ouders. Bijvoorbeeld vrienden, ooms, broers en zussen, tantes of grootouders, De kern van meerzijdige partijdigheid is dat die niet polariserend, maar juist verbindend werkt.

6 Tenslotte

Dit artikel belichtte de contextuele leerlingbegeleiding. Naast de balans van geven en ontvangen, keken we naar horizontale en verticale relaties. We constateerden dat bij loyaliteitsconflicten, waarbij het vertrouwen en verwachtingen tussen verschillende relaties in het geding zijn, verticale relaties vaak zwaarder wegen. Voor de begeleider betekent dit dat hij door meerzijdige partijdigheid loyaliteitsconflicten tot een minimum beperkt en verbindend werkt tussen de leerling en zijn context. Op den duur zal een begeleider merken dat meerzijdige partijdigheid geen techniek is, maar een levenshouding wordt. Het zijn vaak geen eenvoudige stappen, maar wie in staat is ze te zetten, ervaart dat hij nimmer raakt uitgewandeld op een altijd boeiende weg.

Jan Ruigrok is trainer/adviseur bij Rigardus in Rotterdam. Als docent/begeleider werkte hij twintig jaar in het vo en BVE-veld. Hij geeft trainingen, supervisie en coaching vanuit een contextuele achtergrond. Reacties: j.ruigrok@rigardus.nl; informatie: www.rigardus.nl.

ⁱ Riet Fiddelaers-Jaspers, *Verhalen van rouw, de betekenis van steun op school voor jongeren met een verlieservaring*, Heeze, 2003, ISBN90-77179-01-1